

o nekim pitanjima marksizma*

vladimir bakarić (1912-1983)

Naša nas je praksa, praksa nas marksista i komunista, žestoko vraćala na veće proučavanje Marxa nego bilo kojeg stvaraoca u okviru marksističke misli, više nego i na klasike kao što su Engels i Lenjin. Bilo nam je to često prigovoreno. Moglo bi se, zaista, i postaviti pitanje, zašto više obraćamo pažnju njemu nego, na primjer, Lenjinu koji je ipak živio u ovom stoljeću, koji je otkrio nove zakone kretanja svoga doba, i koji je vodio uspješnu proletersku revoluciju. Naš odgovor mora biti jasan.

Dopustite da u odgovoru na ovo pitanje pođem s pozicije naših sadašnjih preokupacija.

Napravili smo nov Ustav i upravo sada diskutiramo o Nacrtu zakona o udruženom radu. Najbitniji se dio toga zakona nalazi u koncepciji dohotka. Nismo baš brzo došli do te koncepcije niti smo je brzo usvojili. Morala je i ona proći svoj razvojni put, i to ne samo u teoriji nego i u društvenoj praksi. Ako bismo analizirali taj njen razvojni put, mogli bismo odmah konstatirati da smo – barem koncepciju, ako ne i društvene odnose koji nas k njoj vode – mogli mnogo brže razviti da smo bolje poznavali Marxovu ekonomsku teoriju ili – da budem konkretniji – njegov *Kapital* i razvoj njegovog istraživanja dok je mogao to djelo zaokružiti.

Ne mislim ovdje tvrditi da je Marxova teorija kod nas nepoznata. Ona se predaje na univerzitetima i u školama, te je u nekom obliku dostupna svakomu. Dodajmo još i da je diskusija oko prijedloga teksta zakona tekla prilično glatko, da su u njoj sudjelovali vrlo široki krugovi stručnjaka, ne samo s područja političke ekonomije, i da se tu relativno lako postizalo jedinstveno gledanje na konkretne probleme. To bi, možda, govorilo protiv teza koju sam početno iznio. Moja se primjedba ne bi odnosila na predavanja i upoznavanja Marxovih tekstova, već na to da iz toga nije izlazilo »rukovodstvo za akciju«, da to znanje nije davalo konkretnog materijala za promjene koje u društveno-ekonomskom sistemu treba provoditi. Nedostajao je aktivni moment. Vratiti ću se na to.

Svima nama koji smo, na ovaj ili onaj način, nekako sudjelovali u izradi koncepcije Nacrta zakona o udruženom radu bila je polazna točka više vezana za životnu praksu i opću tendenciju prenošenja potpune odgovornosti za život društva na radničku klasu i stvorene mogućnosti takvog ponašanja, nego Marxova analiza, recimo, takve kategorije kao što je dohodak.

Da budem jasniji.

Još je Ricardo utvrdio da u kapitalističkom društvu samo rad stvara vrijednost a da se proizvod društva dijeli među tri velike klase toga društva, tj. među radnike, kapitaliste i zemljovlasnike. Položio je i osnovicu naučnog razumijevanja klasne podjele.

Mi smo, u našoj praksi, bili više prihvatili tu tezu nego ono što je Marx iz nje izveo, tj. otprilike smo zaključili – slično mnogim socijalistima utopištima – ovo: ako samo rad stvara vrijednost, onda i proizvod, odnosno njegova vrijednost pripada radniku, i to manje-više neposredno u njegovoj radnoj organizaciji. I tu je naše razmišljanje stalo. Proširena reprodukcija i podmirivanje drugih potreba ide putem sporazuma ili državne i slične odluke.

Život se nije mirio s tom koncepcijom i onda smo morali unositi ispravke, i to ispravke na osnovi nekih moralnih principa (na primjer, da veći doprinos za razvoj društva treba da bude onaj koji ima veće prihode i slično).

Vraćali smo se na ono što smo naučili u prvoj knjizi *Kapitala*, ili – točnije – na ono kako smo shvatili tu prvu knjigu, zapravo njenu prvu glavu.

To nam je shvaćanje spriječilo da vidimo kako je kategorija dohotka kategorija raspodjele, a ne stvaranja vrijednosti, da te dvije stvari nisu u neposrednoj vezi. Smjer razmišljanja išao nam je, zatim, putem raspredanja pravila i zakona tzv. definitivne raspodjele, odnosno potrošnje. Izostavljen je iz razmišljanja problem pretvaranja dohotka u društvena sredstva. Zakonitost tog procesa svodena je ili na moralnu obavezu, ili na proizvoljnu odluku primaoca dohotka, ili na neku drugu odluku izvana. Nije ju donosio proizvođač kao proizvođač, nego kao potrošač ili kao građanin. Time je bila ostavljena mogućnost da se dohodak ne ujedinjuje, nego da mu dio prisvaja klasa koja bi rukovodila razvojem društva.

I društvena su sredstva u tom našem prvom razmišljanju tretirana na način »prve glave *Kapitala*«. Radnik radi na njima pa prodaje svoje proizvode – to je otprilike teza koja je implicite sadržana u tom razmišljanju. Zaboravljeno je da to u kapitalizmu već nije tako. Da bi proizvodio, radnik mora imati sredstva – i sredstva proizvodnje i sredstva održavanja života. Društvena su sredstva tu tretirana na način kao što su svojedobno bila tretirana sredstva u vlasništvu proizvođača robe. U kapitalizmu su ta sredstva bila vlasništvo kapitalističke klase. I životni fond zajedničke klase postojao je u obliku varijabilnog kapitala. Radnik je trošio već proizvedenu robu, a ne onu koju proizvodi.

Situacija u sistemu dohotka ima neke sličnosti. Radnik ostvaruje i prisvaja dohodak na osnovu svoga rada, ali ga prisvaja iz postojećeg fonda bogatstva, koje je u društvenom vlasništvu. Kod toga ostvaruje dohodak kao element raspodjele ne samo kao potrošač, tj. ne samo kao lični dohodak, nego i kao proizvođač, odnosno uzima iz društvenog bogatstva i ona sredstva koja će služiti kao proizvodna sredstva /u proširenoj reprodukciji/ i tako ostati društveno vlasništvo, a kojima on raspolaže upravo zato što ima takvu društvenu obavezu.

Nije mi ovdje svrha da razglabam teoriju dohotka. Ni Marxovu, a ni našu konkretnu primjenu. Spomenuo sam je da bih upozorio na nedostatke u teorijskoj obradi tog problema kao neposrednom praktičnom zadatku. Tih me nekoliko riječi o tom problemu vraća na »prvu glavu *Kapitala*« i probleme oko nje, odnosno na osnovno pitanje – zašto k Marxu.

Nismo zaobišli Lenjinu. U općoj teoriji mogli bismo navesti dva njegova velika otkrića – govoreći, naravno, samo o ekonomskom području. To su problemi razvoja kapitalizma u zaostalim zemljama, tretirani u *Razviku kapitalizma u Rusiji*, pa zatim u *Agrarnom programu iz 1905-1907* itd., te u nizu drugih radova. Izostavljam radove koji se odnose na izgradnju socijalizma, jer su suviše vezani za sovjetske prilike, a ono što je izvan toga ne bih mogao ovako na brzinu obraditi.

K Marxu smo se »vratili« jer nam je trebalo nešto fundamentalno. Nije nam trebala teorija klase i klasne borbe, nego kako izići iz jedne strukture društva u drugu.

Imamo robnu proizvodnju, imamo novac, banke i slično, a bez kapitalističke klase. Moramo odgovoriti na pitanje kako dugo mogu takvi oblici ekonomskih odnosa ostati i zašto. Da bismo to istražili, treba se držati one Marxove upute /iz *Kapitala*/ i gdje, doduše, govori o religiji, ali kao metod važi i za naše kategorije.

»Doista je mnogo lakše putem analize naći zemaljsku jezgru religioznih himera nego obrnutu iz datih određenih stvarnih životnih prilika izvesti njihove divinizirane oblike /verhimmelden Formen/. A ovaj posljednji metod je jedino materijalistički i stoga naučni metod.«^{1/}

Ili, to isto, primijenjeno na političku ekonomiju /iz *Bijede filozofije*/:

»Ekonomisti izlažu buržoaske odnose proizvodnje, podjelu rada, kredit, novac itd. kao stalne, nepromjenjive, vječite kategorije. ...

Ekonomisti nam objašnjavaju kako se proizvodi pod ovim datim odnosima, ali oni nam ne objašnjavaju kako se proizvode sami ovi odnosi, tj. historijsko kretanje koje ih rada.«^{2/}

Poznato je da je, na primjer, vrijednost odnos među ljudima, društveni odnos, koji ima oblik odnosa među stvarima. Stoga nam nije dovoljno to konstatirati, nego treba znati i zašto je društveni odnos prema ljudima dobio oblik odnosa među stvarima, a onda doznati i putove promjene, odnosno napretka.

U odgovoru na prvo pitanje vrlo smo brzo na »prvoj glavi« prve knjige *Kapitala*. Tu glavu nije razumio niti Lassalle niti Kautsky u Marxovo vrijeme, a Lenjin čitajući Hegela (1914. godine) primjećuje uz njegovu »logiku«:

»Ne može se potpuno shvatiti Marxov *Kapital*, i posebno I. glava u njemu, ako se ne prostudira i ne shvati cijela Hegelova, Logika«. Dakle, nitko od marksista nije shvatio Marxa još pola stoljeća poslije njega.«^{3/}

Danas možda ne bismo morali dati tako strogu ocjenu razumijevanja Marxa sa strane marksista kao što ju je bio dao Lenjin. Čini se da je i razumijevanje i poznavanje znatno napredovalo i da je u procesu napredovanja. To se napredovanje u manjoj mjeri ima zahvaliti čitanju i razumijevanju Hegela, a mnogo-više općem napretku nauke i općem usvajanju mnogih teza u originalu Hegelovih a koje je prihvatio Marx. Svakako, najveća zasluga ide samom studiju Marxa i provjeravanju njegovih otkrića putem životne prakse.

Ali tu smo i na današnjim našim kako idejnim tako i naučnim problemima.

Studij Marxa, a posebno razvoja njegove misli doveo je do različitih shvaćanja i današnjih problema. »Glava prva« utvrdila je da se jedan društveni odnos pokazao, pojavio kao odnos stvari i doveo do »fetišizma robe«. Iz toga se povukao jedan oblik teorije otuđenja i razotuđenja koji je kod nas bio prilično živ. Druga je strana vraćala na tezu izjednačenja stvaranja vrijednosti i dohotka.

Najprije nešto o samoj »prvoj glavi«.

Marx je htio pisati teoriju političke ekonomije, bolje rečeno, kritiku političke ekonomije, vrlo rano. Počeo je pisati nešto iz nje 1844. što je poznato kao *Ekonomsko-filozofski rukopisi* ili *Rani radovi*, te ju je najavio početkom 1845. godine. Držao je o njoj predavanja 1847. i objavio sadržaj tih predavanja 1849. godine. Pisao je *Bijedu filozofije*, 1847. godine.

Prvi objavljeni oblik te prve glave dat je u *Prilogu Kritici: političke ekonomije*, objavljenom 1859. godine, a posljednji oblik u drugom izdanju prve knjige *Kapitala* (1873).

povećanje društvenih sredstava. To znači da pred nama nije perspektiva »mirnog« društva koje osigurava status quo, nego društva koje će ići putem daljeg podruštvljavanja, unapređenja proizvodnih snaga i većeg napretka.

Mi, tj. javno mišljenje Jugoslavije, u tom je pogledu išlo malo drugim putem. Misli se da će samoupravljanje stvoriti jedno mirno društvo koje nema većih problema i koje će održavati u društvenim zbivanjima i relacijama neki status quo. To je iluzija. Nastala je iz tendencije traženja putova k jednom takvom »mirnom« društvu. Kad bismo je prihvatili, brzo bi nam se obila o blagu, a već nam se ponešto i obija. Samoupravljanje je najlakši i najbezbolniji put da provedemo povećanje proizvodnih snaga i savladamo proces njihovog daljnjeg podruštvljavanja, put s najmanjim teškoćama za radnog čovjeka. Zbog toga u zakone unisimo čitave sisteme rješavanja različitih problema kao što su, na primjer, nezaposlenost, prekvalifikacija i slično. Ne unosimo ih kao socijalnu, nego kao nužnu kariku u redovnom procesu funkcioniranja i razvoja samoupravnog društva.

Spominjem to ne da bih plašio ljude, nego zato da se bolje razumije ono što se dešava i da se pristupi boljem proučavanju političke ekonomije u Marxovom smislu.

Bilo je riječi i o pomanjkanju odgovora na mnoga pitanja današnjeg stupanja u razvoj kapitalizma, kao što su multinacionalne kompanije i slično. Nisam spomenuo pitanje tržišta. Svijet postaje i postao je jedinstveno, jedno tržište. Razdijeljeno je, među ostalim, u dva suprotna lagersa. Ona oba utječu jedan na drugi a dio su jedne cjeline. Mi smo uzeli drugi kurs. Smatramo da svijet treba ujedinjavati dajući bitku za sudbinu većine čovječanstva, tj. na pitanju što će biti i kako će se razvijati nerazvijeni. Ali prije prelaza na to htio bih upozoriti da se pred našim očima odvija kriza ili recesija u svijetu. Ne znam je li savladana i da li se savladava, ali se pokušava savladati klasičnim metodama kapitalističkog svijeta. I nas je bila zahvatila. Zahvatila nas je jer smo dio svjetskog sistema i što u njemu želimo učestvovati. U tom je slučaju i ona za nas neizbježna. Nismo zatvoreno društvo i ne mislimo se zatvarati. Da smo se zatvorili, imali bismo neke slične pojave, no u oblicima zakonitim za prelazno društvo. Ali, nismo se dobro organizirali i nismo dobro proučili ekonomsku politiku za djelovanje u situaciji takve krize. Naše je javno mišljenje manje-više dulje vrijeme plakalo zajedno s kapitalistima zato što se kriza pojavila i što nam smeta, ali nismo tražili ona sredstva koja bi tu krizu produbila, ili uklanjala njene posljedice, ili tražila izlaz iz nje na neki novi način. Ovakvo javno mišljenje tjera na spasavanje starog poretka, koji opet mora roditi novu krizu.

S tim je u vezi i pitanje našeg osnovnog shvaćanja razvoja socijalizma u svijetu. Socijalizam je svetski proces. Marxovo se, pa, poslije Engelsovo i Lenjinovo shvaćanje problema nastupanja socijalizma temeljilo na iskustvu Evrope. Marx je mislio da će se prvo socijalističko društvo ostvariti u (Zapadnoj) Evropi. Nastat će problem kakav će biti odnos (socijalističke) Evrope prema onim zemljama gdje kapitalizam kao društveni sistem još nije preživio, pa će, prema tome, još rasti. Pita Engelsa u jednom pismu što bi se u tom slučaju moglo dogoditi, hoće li takav razvoj slomiti revoluciju u centru razvijene Evrope. *) Engles raspravlja sličnu stvar s Kautskim nešto kasnije i ima otprilike isti stav nešto malo više ilustriran konkretnim mogućim primjerima. I on misli da te zemlje treba pustiti da se razvijaju svojim putem, a utjecati primjerom. **) Lenjin je pratio razvoj kapitalističkih odnosa, odnosno razvoj društvenih odnosa u nerazvijenim zemljama i ukazivao da je taj razvoj približno sličan onome u Rusiji.

Situacija poslije drugog svjetskog rata bila je da se kolonijalni sistem brzo raspadao kao i stara imperijalistička podjela svijeta, a novi su narodi tražili svoju samostalnost. Tu se pokazalo nekoliko tendencija.

Tendencija je tih naroda bila da se razvijaju slobodno, nezavisno, a kod toga su se, u velikom broju, htjeli koristiti državom i njenom organizacijom kao sredstvom daljeg društvenog razvitka. To su nazvali socijalizmom i svjesno se odlučivali na takav socijalizam. Negdje su na tom planu imali uspjeha, a negdje nisu. Ovisilo je o odnosu unutrašnjih snaga koje su tu tendenciju podupirale i onih koje su joj se suprotstavljale.

Kod kolonijalnih se naroda razvijala bitka za oslobođenje. Treba primijetiti da su neke bitke protiv kolonijalizma podupirale i Sjedinjene Američke Države, koje su željele svojom ekonomskom snagom biti prisutne, a za to im je formalna nezavisnost takvih zemalja mnogo više odgovarala.

Sovjetski se Savez zatvarao ili nastojao zatvoriti, razumije se u ekonomskom smislu te riječi, unutar sebe i novostvorene socijalističke zajednice. Izvan toga nije izlazio ni s kakvim (ekonomskim) programom. Zavedljavao se ili klasičnom trgovinom ili nekim programom (bilateralnim) pomoći bez tendencije mobilizacije unutarnjih snaga tih zemalja, a s pokušajem oslanjanja na njihove komunističke partije.

Za nas se danas postavlja pitanje kako se uopće treba postaviti prema problemima razvoja tih zemalja kao o novoj pojavi u svijetu. I naše shvaćanje tu doživljava svoj razvoj. Najprije smo tražili kredite za rekonstrukciju tih zemalja zbog šteta koje im je nanio rat. Stvorena je i banka za takve kredite. Zatim se tražila pomoć putem Ujedinjenih naroda. Tako je nastao UNCTAD. Bili smo protiv bilateralnih pomoći. Sada smo u fazi kada želimo, zajedno s nesvrstanim i nerazvijenim zemljama, temeljitu promjenu svjetskog sistema odnosa razvijenih i nerazvijenih da bi se ubrzao napredak čovječanstva.

Prigovara nam se da su to »šarene« zemlje, tj. da među njima ima od najreakcionarnijih do naprednih režima i da se zna što će se sve tu zbivati. To je sve tačno. Međutim, nema baš neke velike mogućnosti da u tim zemljama netko postane Rockefeller. Barem ne u većem broju. Postavlja se, zapravo, pitanje da li ćemo ih ostaviti da se razvijaju kao privjesnik nekih multinacionalnih kompanija i slično ili da nademo neki drugi put, bliži socijalizmu. Mnoge od tih zemalja nemaju radničke klase, ili je ova malobrojna, ali su one u Marxovom smislu budući proletari ako se svijet bude ovako razvijao, tj. ako se bogatstvo bude i dalje koncentriralo oko nekoliko polova u svijetu i širilo samo u okviru interesa tih polova. Postavlja se i pitanje kako treba danas formulirati program i programe radničke klase u svijetu, ako ova želi igrati neku ulogu, a ne biti privjesak drugih klasa. Mi smo zato i započinjali diskusije i sudjelovali u njima širom svijeta, pa i u izradi programa za konferenciju šefova država i vlada nesvrstanih zemalja koja će se ljetos održati u Colombu.

Marksistička obrada ove aktivnosti je počela. Nije još jako duboka. Ova se naša politika još uvijek tretira više kao samo naša politika i politika drugih zemalja, a još se premalo veže za ova sudbonosna pitanja društvenih kreta-

nja u svijetu. Sva je ta naša politika upravo vezana za ta sudbonosna pitanja, vezana do te mjere da i položaj Jugoslavije u svijetu ovisi o tome kako ćemo se u rješavanju tih pitanja snalaziti. Bit će osigurana veća stabilnost Jugoslavije i sigurnija će biti njena pozicija u svijetu ako se budemo dobro snalazili i predlagali dobra rješenja pa će ovaj pokret rasti; tada će se i naša i njihova sigurnost pojačavati. Promašimo li teže, morat ćemo plesati kako drugi sviraju i igrati između dva bloka od kojih jedan ima tendenciju da vlada koristeći se ekonomskom moći, a drugi se zatvara da bi se sam razvijao i čekao »bolja vremena«.

Nisam govorio o današnjim problemima marksizma. Govorio sam o problemima današnjice i upozoravao kako je nužno njihovoj analizi prilaziti s marksističkih pozicija. Tu su problemi kako su i zašto neke kapitalističke kategorije nastale, koje društvene odnose predstavljaju i koji je put njihovog nestanka ili prevladavanja. To je naučna podloga naše konkretne politike. Veoma je važno da se marksistički centri, ustanove za razvoj marksističke misli, stimuliraju upravo na rad u tom pravcu.

Nismo uvijek išli tim putem.

Primjerice, poslije rata razmatrali smo kako da razvijamo studij političke ekonomije. Politička je ekonomija – anatomija društva, tj. ona obrađuje osnovni položaj klasa društva, pokazuje kako se razvijaju klasni odnosi, kako ovi stvaraju svoje kategorije, svoje oblike postojanja, kako su stvarali i kako razvijaju robu, novac, banke i slično. Konstatirali smo da nećemo daleko doći ako se ograničimo samo na čitanje i predavanje *Kapitala*, da se moramo upoznati i s nekim kasnijim teorijama i činjenicama. Morali smo se upoznati s razvojem svijeta u periodu poslije Marxa i naučno obraditi taj razvoj. Mogao bih spomenuti da mnogi od nas, predratnih marksista, nismo mogli čitati neke udžbenike političke ekonomije koje su pisali u to vrijeme vrlo poznati ekonomisti. Zaključili smo da to treba naučiti. I poslali smo ljude da uče. Mnogo je naših ljudi studiralo po svijetu. Mnogo je njih zanemarilo kritiku, kritiku tih kategorija u Marxovom smislu te riječi, pa su stoga pali pod utjecaj drugačijeg načina razmišljanja. Stekli smo stoga podosta vrsnih ekonomista, ali koji se kreću u okviru datih kategorija, pa mogu li je po diskutirati, ali ne mogu razmišljati kako da se učini slijedeći korak u razvoju ili oslobađanju radničke klase. Zato smo vrlo zainteresirani da takvu kritiku razvijemo i da zato posvetimo veću pažnju brašću prevladavaju Marxa i njegovog *Kapitala* u školama i drugim ustanovama s ciljem da učenike osposobimo da se kritički odnose prema kategorijama današnjeg društva i prema teorijama koje danas vladaju svijetom. A sve to – da bismo se mogli bolje osposobiti za našu daljnju konkretnu akciju na društvenom razvoju i njegovim promjenama.

Mi se u priličnoj mjeri nalazimo u »špicu« događaja. Mala smo zemlja. Ovisni smo o mnogo čemu: ovisni u uvozu nekih sirovina, razvoju tehnologije i još koječemu drugom. Izloženi smo često različitim pritiscima, ali smo po ugledu došli na svjetski vrh. Taj nas ugled obavezuje da predložimo praktički ostvarive programe za rješavanje problema u razvoju svijeta, i to programa koji dalje oslobađaju radničku klasu i oslobađaju nove narodne mase koje tek stupaju u svjetski politički život i sve se više vežu uz ljudsku zajednicu.

Nisam, kako se vidi, citirao što se sve u marksizmu javlja kao novo. Išao sam više na ono što nas obavezuje. Nisam imao mogućnosti niti to srediti, ali sam vam želio na srce staviti da, na primjer, ono što sam govorio o političkoj ekonomiji prenesete i na druge društvene nauke, naročito one gdje su problemi vrlo slični.

Izostavio sam sve konkretne političke probleme današnjice, jer će vam o njima govoriti vaši politički ljudi.

NAPOMENE:

* Izlaganje na Tribini Centra za razvoj marksističke misli i obrazovanja na Univerzitetu u Beogradu, 27.1.1976.

1. Marx – Engels, Dela, 21. str. 330, nota 89.
2. Isto, 7. str. 102.
3. Soćinjenja, V. izd., t. 29, str. 162; ili: Izabrana dela, 15, str. 170.
4. Usput, riječ »simbol« u uvodu izvitka iz prijave ovog rukopisa navela je prof. G. Petrovića da smatra kako tu Marx još stoji na stanovištu iz »Bijede filozofije«, što nije tačno.
5. K. Marx – F. Engels, Werke, B. 29, Dietz, Verlag, Berlin, S. 372 (prijevod je moj). Pismo je kod nas objavljeno u: Marx – Engels, Prepiska, tom II, Kultura, Beograd, str. 384.
6. K. Marx – F. Engels, Werke, B. 19, S. 358. Po Werke (S. 612), ovaj rad pisan je u drugoj polovini 1879. do novembra 1880, dok je ranije Verlag für Literatur und Politik u dodatku Kapitala to stavljao u 1881/1882. godinu.
7. Vidi Marxovo pismo Engelsu od 8.X.1958. u: K. Marx – F. Engels, Werke, B. 29, Dietz Verlag, Berlin, S. 300; ili u: Marx – Engels, Prepiska, tom II, Kultura, Beograd, str. 376.
8. Vidi pismo Kautskom od 12.IX.1892. u: K. Marx – F. Engels, Werke, B. 35, S. 357/358.